

BAJCSI ILDIKÓ*

Autonóm parlamentek és totalitárius államépítés

Popély Árpád: *Két választás Csehszlovákiában. A szlovák országgyűlés és a kárpátukrán szojm megválasztása 1938–1939.* Kalligram: Dunaszerdahely – Pozsony, 2019.

2019-ben a Kalligram kiadásában jelent meg Popély Árpád monográfiája, amely az 1938-as müncheni döntést követően kialakult második Cseh-Szlovák Köztársaság két autonóm tartományában működött szlovák országgyűlésnek, illetve a kárpátukrán szojmnak a történetét tárgyalja. A könyvet végig áthatja az a paradoxon, amelyre a szerző már a monográfia előszavában felhívja a figyelmet: Szlovákia és Kárpátalja rég óhajtott autonómiája úgy született meg, hogy az a nemzetközi politika változásaitól és a Harmadik Birodalom hatalmi érdekeitől nagyobb mértékben függött, mint a két „ország” akaratától. Ez viszont óhatatlanul a Köztársaság és a két autonóm tartomány demokráciájának a felszámolásával, az egypártrendszer kiépítésével járt együtt. A monográfia abból a szempontból is különleges, hogy a két országgyűlés történeti elemzése mellett a kisebbségpolitikai összefüggéseket állítja fókuszba: „*A két választásról, akárcsak történelmi háttérükről, igyekszem átfogó képet nyújtani, a figyelem középpontjába mégis nemzetiségi vonatkozásait állítom*” – írja Popély a bevezetőben. (15.)

A historiográfiai rész arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a két választást – különösen a szlovák országgyűlés megválasztását –

---

* A szerző az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot. Jelenleg a szlovákiai TÉKa Társulás és az Impulzus szervezet vezetője. E-mail: ildikobajcsiov@gmail.com

tárgyaló szakirodalomnak komoly hiányosságai vannak nemcsak kisebbségtörténeti vonatkozásban, de a cseh és a szlovák források terén is: „*A szlovák országgyűlés 1938. decemberi és a kárpátukrán szojm 1939. februári megválasztása sajnálatos módon mindmáig nagyrészt elkerülte a magyar historiográfia figyelmét, de rendkívül halványan van jelen a két kisebbségi magyar közösség, a felvidéki és a kárpátaljai magyarság történelmi tudatában is*” – érzékelteti a szerző a téma feldolgozásának igényét a magyar történetírásban. (15.)

Miközben tehát hangoztatja, hogy ennek a historiográfiai hiátusnak a betöltésére vállalkozott, azzal is szembesült, hogy a témakör szakmai feldolgozatlansága különösen nagy kihívás elé állította. A csekély számú szekundér forrást így olyan levéltári anyaggal és sajtóforrással volt kénytelen kiegészíteni, amelyet eddig még alig kutattak. Popély a fent említett hiányosságokat figyelembe véve jól megalapozott, az elsődleges forrásokat kiaknázó, nemzetközi alap kutatásra vállalkozott: a pozsonyi levéltári anyagok mellett a magyarországi nemzeti levéltár, valamint a csehországi levéltárak anyagát is felhasználta. A kárpátaljai levéltári vizsgálat elmaradását publikált ukrán forrásgyűjtemények felhasználásával igyekezett pótolni. Mindemellett a korabeli sajtóanyagra végig erősen támaszkodott. Ezt Popély egyrészt a szakirodalom és a levéltári források szűkösségével magyarázza, másrészt a sajtóorgánumok feltáratlanságára is rámutat: „*a sajtóanyag eddig szintén kívül maradt a kutatók többségének látókörén. Kutatásaim során közel félszáz szlovákiai, csehországi, kárpátaljai, magyarországi és németországi napi- és hetilapot néztem át.*” (15.) Az sem elhanyagolható, hogy a szerző által felhasznált sajtóanyagban a szlovákiai és a kárpátaljai kisebbségek lapjai is komoly súllyal vannak jelen. Az előszót követően a könyv két fejezetben tárgyalja az autonómiájukat elnyert országrészek első és egyben utolsó parlamenti választásait. Az első rész az autonóm Szlovákia országgyűlésének megválasztását elemzi, a második pedig Kárpátalját és a kárpátukrán szojm létrejöttét vizsgálja. Már a tartalomjegyzékből is jól kirajzolódik, hogy a szerző sok energiát igénylő „aprómunkát” végzett, és nagy részletességgel tárgyalta a kor eseményeit. Mint ahogy az is feltűnhet az olvasónak, hogy a fejezetek néhol túltördeltek, ebből kifolyólag egy-egy alfejezet mindössze három-négy oldalt foglal magában.

A szlovákiai rész összesen tizenkét alfejezetet tárgyal. Az olvasó a szlovák autonómia kiépítésének első lépéseitől nyomon követheti az önálló Szlovákia megalakulásának minden fázisát, míg az utolsó alfejezetek a szlovákiai országgyűlés utóéletének összefoglalását és egy epilógust tartalmaznak.

A szlovák országgyűlés előzményeinek bemutatását követően a nemzetiszocialista Németország támogatását élvező autonomista Hlinka-féle Szlovák Néppárt egyeduralmának kiépítését vizsgálja a könyv. Jól érzékelteti a hatalmi pozíciók megváltozásának villámgyors folyamatát, miszerint „1938 késő ősziére az összes politikai párt eltűnt a szlovákiai politikai porondról”. (26.) Ezt követi az autonómiatörvény elfogadásának és a választások kiírásának elemzése. Ezen belül a néppárti egyeduralmi rendszer kiépítésének az eszközeit is bemutatja, amivel az autonómiatörvény elfogadását követő szlovákiai helyzet ellentmondásaiba is betekintést enged. Külön vizsgálja a választások kiírásának a folyamatát, amelyet az arra felhatalmazást nyert szlovák autonóm kormány kezdettől fogva igyekezett a maga javára felhasználni. (30.) Mindeközben a többpárti választásokat „kijátszó” lépések részletes bemutatásával hiteles képet kapunk arról a folyamatról, melynek végeredményeképp a Néppárton kívül semmilyen más politikai szubjektum nem indulhatott a választásokon. Ezt követően a néppárti jelöltlista szereplőit vizsgálva Popély Árpád feltárja a jelöltek listán elfoglalt pozícióit, illetve a Néppártba beolvadt pártok képviselőinek helyzetéről is részletes képet ad. Mindeközben a jelöltlista összetételére és a listával kapcsolatos egyéb információk hiányosságaira is figyelmet fordít. Fontos, hogy a német, magyar és ruszin nemzetiségi jelöltek listán elfoglalt hátrányos helyzetére is kitér. A fejezet végén pedig a felekezeti megoszlás aránytalanságait elemzi.

Nagy előnye a részletes vizsgálatnak, hogy a választásokat megelőző háromhetes kampány kapcsán a szerző az adott elemzési kontextusban már egyértelműsíti a totalitárius vagy autoriter rendszerekre jellemző eljárásokat, és joggal hangsúlyozza a választások népszavazásjellegét. Arra is súlyt fektet, hogy a szlovák fejezetben bemutassa a kampány zsidó- és csehellenes propaganda-hadjáratának részleteit, amely az „árják” kivételezett helyzetét a néppárti kampány egyértelmű náci frazeológiájának kimutatásával húzza alá. Hogy a szerző valóban fontosnak ítélte a német, magyar

és ruszin kisebbség, valamint a mellőzött cseh és zsidó lakosság választási magatartásának részletes elemzését, *A nemzetiségek és a választások* című rész – véleményünk szerint túlságosan is tagolt – néhány oldalas alfejezetei igazolják. Popély a magyarság politikai képviselőjének a véleményét elsősorban Esterházy János rádióban elhangzott kijelentéseire keresztül ragadta meg: „*A pártvezető rádiószózatában rámutatott arra, hogy a magyarság helyzete a bécsi döntés óta nem javult meg olyan mértékben, mint ahogyan azt szerette volna, ennek ellenére arra kérte a magyar választókat, hogy a választásokon »igennel« szavazzanak*”. (66.) Ezzel jól érzékelteti a magyarság kényszerpályára került helyzetét, amit csak tovább erősít a szlovák sajtó magyarokhoz és németekhez való szelektív viszonyulásának kimutatása. Mindezek után Popély az 1938. december 18-i választások napjáról, azok közvetlen előzményeiről és körülményeiről ad részletes képet. Beszámol a választók magas részvételi arányáról és a kormányt támogató magatartásáról. Mindezt annak tudja be, hogy a választópolgárok „*nem kívánták magukat kitenni a szlovák- és rendszerellenesség gyanújának*”. (85.) A monográfia arra is kitér, hogy a hatalom a választások „titkosságát” több szempontból figyelmen kívül hagyta, „megcsúfolta”.

A munka pontos képet ad a választások eredményeiről, illetve a sajtóbeszámolóiban megragadható ellentmondásokról, a cenzúra beavatkozásairól. Ezzel kapcsolatban a szerző a választások etnikai vetületei mellett a résztvevők felekezeti kötődéseire is kitér. Megjegyzi, hogy a nemzetiségek választói magatartása bármilyen komplex vizsgálattal is csak hiányosan és töredékesen rekonstruálható.

A megválasztott képviselőket bemutató részből kiderült, hogy sem a magyarok, sem a németek nem kaptak részarányuknak megfelelő mandátumot a parlamentben. Izgalmas leírás részletezi az országgyűlés alakuló ülésének körülményeit, amire 1939. január 18-án, a pozsonyi egyetem dísztermében került sor. A fejezet szól a prágai kormány által elrendelt 1939-i március 9–10-i szlovákiai katonai beavatkozásról, mely során a szlovák szeparatista törekvések miatt cseh katonai egységek szállták meg Szlovákiát. Ezen kívül kitér Hitler Cseh-Szlovákiát felszámoló terveire, aki „*Jozef Tisot a nem létező magyar hadmozdulatok rémképével győzte meg a szlovák önállóság kihirdetésének szükségességéről*”. (118.)

Ez a rész az 1939. március 14-én a szlovák parlament zárt ülésének keretei között megalakult „szlovák állam” létrejöttének az elemzésével zárul.

Az autonóm tartományi parlament és képviselőinek utóéletét tárgyaló fejezetből kiderül, hogy az 1939 márciusától 1945 márciusáig fennálló Szlovák Köztársaság országgyűléseként működő testület összetételében mi változott. Mint ahogy arra is választ ad a szerző az „epilógusban”, hogy 1945-öt követően a „hazai árulók”-nak minősített képviselők esetében miként érvényesült a kettős mérce: *„Amíg ugyanis a szlovák (és ruszin) nemzetiségű képviselők jelentős részét felmentették, vagy csupán néhány hónapos, esetleg néhány éves börtönbüntetésre ítélték, addig a magyar és német nemzetiségűeket – egy kivételével – halálos ítélettel sújtották”* – írja a szerző (129.).

Munkája másik részében Popély Árpád a kárpátukrán szojm megválasztását tárgyalja. Fejezeteit a szlovák országgyűlést tárgyaló részhez hasonlóan építette fel. Néhány ponton mégis különbözik attól, hiszen Kárpátalja története több tekintetben eltér az autonóm Szlovákia megalakulásának körülményeitől. Ez kiderült az első alfejezetből, amely Kárpátalja autonómiájának megkérdésével és az ukranofil politikai irányzat hatalomra jutásának folyamatával foglalkozik. Itt főként a Berlin számára Andrej Bródyval szemben elfogadhatóbb Avgusztin Volosin hatalomra juttatását részletezi. Majd azt is hozzáteszi, hogy *„Prága a német »ajánlást« abban a reményben teljesítette, hogy ezáltal elnyeri Németország támogatását a csehszlovák-magyar határkérdést rendezni hivatott döntőbírói tanácskozás során”*. (141.) Emellett hangsúlyozza, hogy a Volosin-féle politikai irányvonal egyúttal az ukránosítást, a politikai ellenfelek kiszorítását és a ruszofil irányzat teljes felszámolását jelentette. Hasonlóan Tisoék módszereihez, itt is megkezdődött a Németország érdekeivel megegyező egypártrendszer kiépítése.

A következő fejezet az autonómiatörvény elfogadását és a választások kiírását részletezi. Ez néhány ponton különbözött a szlovák törvényjavaslatától, amire a szerző szintén kitért. Megemlíti a választási manipulációkat, amelyekkel párhuzamosan lezajlott a kormánypártnak (Ukrán Nemzeti Egységpárt, vagy UNO) a megszervezése is. Popély az előző fejezetekhez hasonlóan itt is

kitért a pártok feloszlításának a – cseh, a szlovák és a magyarországi – sajtó értékelésére.

Az ellenzéki jelöltlisták benyújtásának és azok elutasításának elemzését követően az UNO, vagyis az Ukrán Nemzeti Egységpárt és a nemzetiségi csoportok listáját, az egyetlen elfogadott jelölőlistát mutatja be a könyv. A listán szereplő személyek leírása mellett a fejezet számot ad az összeállítást kísérő kettősségekről és vitákról. A választási kampány módszerei is kísértetiesen hasonlítotak a szlovákiai választások totalitárius jellegéhez. Abban is azonos volt a szlovákiai kampánnyal, hogy a választás népszavazásjellegét erősítette meg, mely a népnek az államisághoz való jogát hangoztatta. (165.) Ugyanakkor szó esik a kampány másik fontos jellemzőjéről is, a nyílt magyarellenességről is.

A nemzetiségek és a választások című rész két alfejezetre oszlik. Az első a kormánylistát támogató kisebbségekről számol be. Itt kerül bemutatásra a kárpátaljai németység, amely a Harmadik Birodalom legfontosabb támaszát jelentette az autonóm tartományban. Ez pedig együtt járt a német közösség kivételezett helyzetével. Ezután következik a területen élő csehek egyre romló viszonyainak a tárgyalása, illetve a kb. 13.000 főnyi kárpátaljai románság rövid bemutatása, amelyet szintén az UNO jelölőlistájának a támogatására készített Avgusztin Volosin. A szerző a zsidóság helyzetének a feltérképezésével zárja az alfejezetet, amely Kárpátalja legjelentősebb kisebbségeként helyet sem kapott a kormánylistán. Röviden kitér a kárpátaljai szlovákok helyzetére is, akik közül szintén nem került fel a kormánylistára egyetlen képviselő sem. Külön alfejezet értekezik Magyarország hozzáállásáról és a kárpátaljai magyarság választási magatartásáról, akik elhatárolódtak a választás támogatásától: *„Az egyedüli kárpátaljai »népcsoport«, amely nem vállalt jelöltséget a kormánylistán, sőt vezetői egyenesen a lista elutasítására szólították fel a választókat, a magyar kisebbség volt”*. (177.) Ennek hátterére kitérve Popély Árpád kifejti a magyar kormány ellenérdekeltségét az autonóm kormány és a magyar kisebbség közötti megegyezés előmozdításában.

A következőkben már a választások napja – azaz 1938. február 12-e – kerül a fókuszba. Itt elsősorban azt tárgyalja, miként zajlott le a kárpátaljai szomszjasválasztás, és mindezt hogyan értékelte a cseh-szlovákiai és a magyarországi sajtó.

A választások eredményeit elemző rész az országos adatok mellett a járási, valamint a települési eredményeket mutatja be. Külön érdeme ennek a fejezetnek, hogy a szerző három táblázatban szemlélteti a választási adatokat. Emellett szól a nemzetiségek választói magatartásáról, amelyből kiderül, hogy a magyarokkal ellentétben a csehek, a németek, a románok, de még a zsidók is „lojálisak” voltak az UNO jelöltlistájához.

Sok érdekességet tudhatunk meg a következő fejezetből is, amely a szojm alakuló ülésének az összehívásával, annak körülményeivel foglalkozik. Ezután a szerző számot ad azokról a „kaotikus” eseményekről, amelyek egyúttal az autonóm köztársaság végnapjait jelentették. Itt olvashatunk többek között az alakuló ülés elhalasztásának részleteiről és a Prága pozícióinak megerősítését szolgáló új, autonóm kormány kinevezéséről. Azt a sorsdöntő eseményt is itt tárgyalja a könyv, amely felülírta a kormány várakozását és Kárpáti Ukrajnára nézve végzetes következményekkel járt. Miután ugyanis a szlovák országgyűlés 1939. március 14-én kinyilvánította Szlovákia önállóságát, a magyar csapatok megkezdték Kárpátalja birtokbavételét. Mindeközben sor került Kárpáti Ukrajna önállóságának kihirdetésére, és egy új, ideiglenes kormány megalakulására is a másnap összehívandó szojm megerősítésének a feltételével. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a szerző Berlin szerepét, amely politikai játszmái érdekében kiszolgáltatta a térséget.

Rövid fejezetben mutatja be a szerző a szojm megalakulását és Kárpáti Ukrajna önállóságának kihirdetését, ahol arra is kitér, hogy a szojm 1939. március 15-i alakuló ülését nagyban befolyásolták a háborús körülmények, különösen a magyar csapatok támadása. A fejezet az ülés körülményeiről, Kárpáti Ukrajna önállóságának kinyilvánításáról, valamint a köztársaság első kormányának megalakulásáról is számot ad. Ezt követi azoknak az eseményeknek a tárgyalása, amelyek révén az önálló köztársaság összeomlása villámgyorsan bekövetkezett. A magyar hadsereg Berlinben jóváhagyott elörenyomulását követően, március 16-án maga Volosin is elhagyta Husztot és Romániába távozott.

A Kárpátalját tárgyaló fejezet utolsó része az a másfél oldalas epilógus, amely szót ejt a szojm megválasztott képviselőinek a magyar birtokbavétel követő életútjáról. *„A szojm megválasztott képviselőinek további életútja rendkívül változatos volt, egyben*

azonban megegyezett: kevesüknek adatott meg, hogy az emigrációt vagy a szovjet börtönöket és munkatáborokat elkerüljék – emeli ki a szerző a képviselők politikai felelősségre vonására utalva. (225.)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Popély Árpád monográfiája a magyar, cseh, szlovák és ukrán történetírásnak eddig jórészt feltáratlan témakörét érinti, amelyben sokféle elemzési, értelmezési lehetőség rejlik. A szerző mindezt nemcsak jól felismerte, de a két választás körülményeit gazdag forrásanyaggal megalapozva kimerítő részletességgel tárgyalta. Miközben „mindössze” két választás történetét beszéli el, a kivételesen jól adatolt monográfián belül egyszerre több vonatkozás is fókuszba kerül. Kiemelkedik mindebből a nemzetiségek szerepe, amelyeket módszeresen elemez, és folyamatosan a középpontba állít. A könyv viszonylag sok képet, illusztrációt tartalmaz, ami külön értéke a munkának. A szerző kreativitását bizonyítja, hogy a röplapok mellett például hirdetések, politikai nyilatkozatok, propagandaplakátok, de még postai bélyegek képei is bekerültek a monográfiába. Kár, hogy gyakran szinte olvashatatlanul kis betűkkel szembesül az olvasó a befényképezett szövegeken. Ezen kívül könyvében számos olyan táblázatot állított össze a szerző, amely ugyancsak az események jobb és érthetőbb áttekintését biztosítja. Nagy segítség lehet a munka felhasználásában a személy- és helységnévmutató.

Hiányérzete az olvasónak a könyv tartalmát tekintve mindössze a nemzetközi vonatkozások tekintetében támadhat. Miközben a nemzetközi – angol nyelvű – szakirodalom alig van jelen a munkában, a monográfia tartalmában is érződik a tágabb nemzetközi összefüggések tárgyalásának a hiánya, legalábbis ami a kor történeti hátterének a részletesebb bemutatását illeti. A monográfia végén pedig elmarad a magyar nyelvű összegzés, amelyet a szerző angolul, szlovákul és ukránul közöl.

Mindezzel együtt Popély Árpád új könyve olyan olvasmányt jelenthet az érdeklődők számára, amely logikusan felépítve, kellő részletességgel tárgyalja Szlovákia és Kárpátalja történetének meghatározó fejezetét. Abban a tekintetben is különleges értéke van, hogy nemcsak a magyar, de a cseh, szlovák és az ukrán történelem iránt érdeklődő olvasók számára is érdekes lehet, kivált azért, mert a munkának egyfajta transznacionális olvasata is van. Miközben a könyv közérthető, olvasmányos stílusa a kelet-közép európai történelem iránt érdeklődő „laikusok” számára is élvezetessé és

befogadhatóvá teszi a munkát, de a kisebbségtörténettel foglalkozó kutatók számára különösen nagy értéke van.